

**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»**

ПАВЛИК ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94:[902(477)«189/190»

**РОЗВИТОК АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В КІНЦІ
XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПISY
«АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЛІТОПИС ПІВДЕННОЇ РОСІЇ»)**

07.00.01 – історія України

**Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук**

Переяслав-Хмельницький – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Науковий керівник: кандидат історичних наук, професор
Колибенко Олександр Володимирович,
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
Міністерства культури України,
заступник генерального директора з наукової роботи.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Моця Олександр Петрович,
Інститут археології НАН України, завідувач відділу
давньоруської та середньовічної археології;

кандидат історичних наук, доцент
Ясновська Людмила Василівна,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
МОН України, доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться «29» червня 2018 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.053.01 Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» за адресою: 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, конференц-зала ім. В.О. Сухомлинського.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30).

Автореферат розіслано 26 травня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О. Ф. Глоба

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здобуття Україною незалежності поставило перед українською історичною наукою нові виклики. Важливим питанням стало розвінчання застарілих ідеологічних міфів та формування нової, правдивої історії України. Питання, пов'язані з історією археологічної науки на теренах України, особливо періоду кінця XIX – початку XX ст., залишаються не висвітленими у достатньому і повному обсязі, а деякі її сторінки залишаються зовсім невідомими науковцям. Неможливо вирішувати сьогоденні проблеми археології, не осмислюючи генези цих проблем. Назріла потреба створення історії української археологічної науки вимагає попередньої розробки низки питань, зокрема й вивчення питань розвитку археологічної науки в Україні у кінці XIX – на початку XX ст.

До маловивчених проблем належить і відображення розвитку археологічної науки зазначеного часу на сторінках провідних наукових часописів, у тому числі й «Археологічного літопису Південної Росії». Тому її дослідження дозволить заповнити відчутну прогалину у вивченні історії розвитку археологічної науки в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з науково-дослідною програмою та тематикою наукових планів кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Соціальні зміни та політичні процеси в Україні XIX – початку XXI ст.» (номер державної реєстрації 0112U005220) та «Становлення і розвиток наукових шкіл на теренах України в другій половині XIX – на початку XXI ст.: зміни наукових концепцій, закономірності та механізми розвитку науки» (номер державної реєстрації 0112U005221).

Мета дисертаційної роботи полягає у висвітленні внеску наукового часопису «Археологічний літопис Південної Росії» у розвиток археологічної науки на теренах України у кінці XIX – на початку XX ст.

Для реалізації даної мети поставлені такі основні **завдання**:

- проаналізувати сучасний стан і ступінь вивченості проблеми в історіографії;
- розглянути основні групи джерел;
- охарактеризувати методологію дослідження;
- висвітлити основні етапи життя та діяльності М.Ф. Біляшівського – організатора часопису «Археологічний літопис Південної Росії»;
- з'ясувати взаємозв'язок «Археологічного літопису Південної Росії» та журналу «Київська старовина» ;
- визначити характерні риси та особливості тогочасного етапу розвитку археологічної науки (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії»);
- з'ясувати структуру часопису та провідну тематику його випусків;

- опрацювати біографії дослідників (істориків, археологів, краєзнавців), що співпрацювали з «Археологічним літописом Південної Росії», і визначити характер впливу часопису на формування їх наукового світогляду.

Об'єктом дослідження є процес розвитку археологічної науки на теренах України (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії»).

Предметом дослідження є започаткування роботи часопису «Археологічний літопис Південної Росії», вчені та дослідники у галузі археології, тенденції та особливості розвитку археологічної науки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1899 по 1905 рр., тобто, період виходу друком часопису «Археологічний літопис Південної Росії».

Територіальні межі дослідження включають в себе етнічні українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій, на яких проводилися археологічні дослідження, опубліковані в часописі «Археологічний літопис Південної Росії».

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності пізнання історичної дійсності, тобто визнання цілісності й причинної обумовленості суспільних процесів, поєднання долі людини з цими процесами. Специфіка досліджуваної проблеми зумовила застосування таких основних методів: проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, конкретного аналізу, систематизації. Для вивчення основних подій життєвого і творчого шляху М.Ф. Біляшівського та етапів діяльності часопису «Археологічний літопис Південної Росії» було застосовано проблемно-хронологічний метод. Керуючись порівняльно-історичним методом, автор співставив наукові погляди та концепції вченого з науковими побудовами, які були притаманні тодішнім дослідженням і зумовлювались загальним станом як вітчизняної, так і російської науки, в контексті якої перша тоді розвивалась, а також нові відкриття, які висвітлювались на сторінках часопису. Важливе місце у роботі належить контекстуальній реконструкції наукових поглядів та концепцій вченого, які здебільшого не представлені в його працях в цілісному вигляді, а впливають із загального аналізу його студій. З цією ж метою, а також для дослідження інших історіографічних фактів з урахуванням умов їхнього виникнення та взаємовпливу доцільним стало звернення до методу конкретного аналізу. Метод систематизації дав змогу згрупувати основні статті, надруковані в «Археологічному літописі Південної Росії», які стосувалися археологічних досліджень та пам'яток старовини.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що на основі широкої джерельної бази, введення до наукового обігу нових джерел і узагальнення доробку історичної науки, ґрунтовно досліджено проблему розвитку археологічної науки на теренах України в кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії»), що до цього часу не отримала всебічного, цілісного й об'єктивного висвітлення та не була об'єктом і предметом дослідження. У дисертаційному дослідженні систематизовано архівні джерела та опубліковані матеріали, на основі яких *вперше*: відтворено цілісну картину ролі журналу «Археологічний літопис Південної Росії» як джерела, що висвітлювало різні аспекти археологічної науки у кінці XIX – на початку XX ст.; висвітлено особистий внесок М.Ф. Біляшівського в утворення та подальший розвиток часопису;

з'ясовано взаємозв'язок «Археологічного літопису» та «Київської старовини»; у межах дисертаційної роботи вивчено маловідомі факти у діяльності «Археологічного літопису Південної Росії»; *удосконалено*: уявлення про розвиток археологічної науки на теренах України в кінці XIX – на початку XX ст.; розуміння ролі меценатів у поповненні фондів музеїв українськими старожитностями; розуміння впливу наукових здобутків попередніх поколінь археологів на сучасну історичну науку; *набули подальшого розвитку*: дослідження особистості М.Ф. Біляшівського та його місця в науці та державотворчих процесах України; вивчення діяльності археологів та археологічних товариств кінця XIX – початку XX ст.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх широкого використання у монографіях та узагальнюючих працях, присвячених історії розвитку археологічної науки в Україні, при написанні підручників та навчальних посібників з археології України, при підготовці загальних і спеціальних навчальних курсів.

Особистий внесок здобувача. Наведені в дисертаційній роботі результати та висновки отримані автором особисто. Наукові статті здобувача з теми дисертації, опубліковані у наукових фахових виданнях є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації обговорено на засіданнях кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» та апробовано на міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальные научные исследования в современном мире» (м. Переяслав-Хмельницький, 13 – 14 червня 2015 р.), «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Львів, 3 – 4 липня 2015 р.), «Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki» (м. Варшава, 30 вересня – 01 жовтня 2015 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 8 одноосібних наукових праць, із яких – 4 статті у фахових наукових виданнях, 1 – у закордонному виданні та 3 публікації, що відображають апробацію результатів дисертаційної роботи.

Структура роботи обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Повний обсяг дисертації становить 212 сторінок, із них – 148 сторінок основного тексту, список використаних джерел та літератури нараховує 363 найменування (33 сторінки), 16 додатків (17 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано його мету й завдання, встановлено хронологічні межі, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів наукового пошуку.

У першому розділі **«Історіографія, джерела та методологія дослідження»** подано історіографічний аналіз окресленої проблеми, її джерельне забезпечення, методологічні засади дослідження.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки проблеми»* з'ясовано сучасний стан наукової розробки проблеми, здійснено її історіографічний аналіз.

При розгляді наукової літератури нами використано хронологічний підхід, що дало можливість поділити весь історіографічний процес дослідження на три періоди: перший – дорадянський, праці дослідників дорадянської доби (1889 – 1921 рр.); другий – радянський, роботи науковців часів Радянського Союзу (1922 – 1990 рр.); третій – сучасний, до якого належать дослідження вчених у роки незалежності України (1991 р. – і до теперішнього часу).

Історіографія дорадянського періоду складається із відгуків на наукові праці М.Ф. Біляшівського 1889 р., коли вийшло друком його дослідження «Монетні скарби Київської губернії», а також рецензія на статтю «Церковище возле дер. Монастырек, Каневского уезда Киевск. Губернии». У 1894 р. Ф.К. Вовк у паризькому журналі «L'Anthropologie» опублікував відгук на статтю М.Ф. Біляшівського «Розкопки на Княжій Горі 1892 р.».

Вагому роль серед праць, які висвітлюють життя та діяльність головного редактора часопису «Археологічний літопис Південної Росії» М.Ф. Біляшівського, відіграють статті його сучасників Д.І. Багалія, А. Винницького (*ініціали відомі неповністю – О.П.*), С.О. Єфремова, П.П. Курінного, В.Г. Ляскоронського, Д.М. Щербаківський, які були присвячені смерті Миколи Федотовича (1926 р.). До праць сучасників, які висвітлювали окремі аспекти наукової діяльності М.Ф. Біляшівського, варто віднести спогади К.В. Мощенка, який характеризує його як музейника та мистецтвознавця. Зокрема, автор згадував допомогу Миколи Федотовича у організації діяльності Полтавського музею.

Закордонна історіографія представлена працями О.Г. Лотоцького (Варшава, 1932 р.) та Є.Х. Чикаленка (Нью-Йорк, 1955 р.).

Інформативним історіографічним джерелом для нашого дослідження слугували статті, присвячені 100-річчю від дня народження М.Ф. Біляшівського – серія статей К.П. Бахмат, яка детально дослідила археологічну діяльність М.Ф. Біляшівського, та С.Р. Кілієвич, яка однією з перших дала розгорнуту біографію вченого, а також газетна публікація М. Іщенка (*ініціали відомі неповністю – О.П.*).

110 та 120-ти річчю від дня народження М.Ф. Біляшівського були присвячені статті Р.В. Засса, у яких автор прослідкував діяльність Миколи Федотовича, пов'язану із Рівненщиною, та публікація С.О. Кистанової, яка провела ґрунтовне дослідження біографії вченого, широко застосовуючи спогади науковця, що відкрило невідомі сторінки його життя.

Дослідження вчених у період незалежності України характеризуються більш широким висвітленням життя та діяльності М.Ф. Біляшівського. У 1991 р. з'явилися дослідження його біографії за авторством онуків Миколи Федотовича та стаття О.О. Нестулі про діяльність вченого при ВУАН, що стало новим етапом у дослідженні життя та діяльності вченого.

Вагому роль у вивченні питання відіграють велика кількість публікацій в енциклопедіях та довідниках по видатних персонах української історії, які вийшли за період незалежності та коротко висвітлюють різноманітні сторони багатогранної особистості М.Ф. Біляшівського.

Під час відзначення 100-річчя з дня заснування Національного музею історії України було належно оцінено роботу М.Ф. Біляшівського щодо створення цього музею та його діяльність на посаді директора. Цій події була присвячена низка статей М.М. Варшавської, С.Р. Кілієвич, Н.Г. Ковтанюк, Ю.А. Омельченка, Т.К. Рязанової, Л.Д. Федорової, Г.М. Шовкопляс.

Досягненням М.Ф. Біляшівського у галузі охорони та вивчення пам'яток старовини Києва було присвячено статті С.В.Гаврилук та С.З.Заремби.

Особі М.Ф. Біляшівського присвячено кілька дисертаційних робіт, серед яких чільне місце займають роботи Л.В. Дідух, яка проаналізувала роль вченого у науковому, громадському та культурному житті України у кінці ХІХ – першій чверті ХХ ст., та А.Ф. Примак, яка присвятила свою дисертацію аналізу складу, змісту та значенню архівної спадщини М.Ф. Біляшівського. Вагому роль має розділ, у якому досліджено документознавчий зміст часопису «Археологічний літопис Південної Росії» у видавничій спадщині М. Біляшівського.

Роль та місце «Археологічного літопису Південної Росії» як одного з джерел з історії музейної справи Наддніпрянської України ХІХ – початку ХХ ст. проаналізував І.В. Дворкін.

Важливу роль для дисертаційної роботи відіграли статті А.С. Клепак, яка у своїй розвідці розкриває спільну роботу М.Ф. Біляшівського та В.В. Тарновського у дослідженні та збереженні історико-культурної спадщини у 90-х рр. ХІХ ст., праця О.О. Коник, у якій вона розкрила роль М.Ф. Біляшівського як учасника важливих політичних процесів у Російській імперії на початку ХХ ст., дослідження Л.Р. Качковської, де вона висвітлила культурно-громадську діяльність Миколи Федотовича як співзасновника Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, роботи І.В. Дворкіна та І.М. Удріс, які поміж інших питань дослідили роль «Археологічного літопису Південної Росії» як одного з джерел з історії музейної справи Наддніпрянської України ХІХ – початку ХХ ст. та його взаємозв'язки з Є. Кузьмінім.

Історіографічний аналіз праць засвідчує, що, незважаючи на наявність різних за змістом і спрямуванням праць, в українській історіографії немає ґрунтовного дослідження, присвяченого вивченню видавничої спадщини М.Ф. Біляшівського загалом та діяльності часопису «Археологічний літопис Південної Росії» як джерела, що висвітлювало основні події археологічного життя України 1899 – 1905 рр.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» характеризуються основні групи джерел, на яких базується вивчення наукової діяльності М.Ф. Біляшівського та деякі аспекти роботи «Археологічного літопису Південної Росії». Використані для підготовки дисертації джерела умовно поділено на кілька груп: 1) архівні документи та матеріали (деякі вперше введені до наукового обігу); 2) масив

опублікованих наукових праць ученого; 3) періодичні видання (Археологічний літопис Південної Росії); 4) епістолярні джерела.

Вагому роль має архів М.Ф. Біляшівського, що зберігається в ІР НБУВ і становить найбільш повний і цінний комплекс архівних документів (Ф. XXXI).

Цей фонд систематизований за десятьма основними групами: 1) біографічні матеріали; 2) наукові та творчі матеріали; 3) підготовчі матеріали до наукових праць; 4) матеріали службової та громадської діяльності; 5) матеріали пам'яткоохоронної та музейної діяльності; 6) матеріали археологічної та етнологічної діяльності; 7) листування; 8) ілюстративні матеріали; 9) фотодокументи; 10) матеріали інших осіб.

Важливими для дисертаційної роботи є матеріали, які знаходяться в науковому архіві Інституту археології НАН України – епістолярій, який складається з листування М.Ф. Біляшівського з Ф.К. Вовком (Ф.1. В.375–422; В. 820–856), всього 84 листи, з яких 49 належать Миколі Федотовичу. Основними темами спілкування були археологія, етнографія, а також питання, пов'язані з початком діяльності «Археологічного літопису Південної Росії», а також його змістового та ілюстративного наповнення.

Масив документів, що висвітлюють діяльність М.Ф. Біляшівського у Південно-Західному комітеті Всеросійського союзу міст та Київському товаристві охорони пам'яток старовини і мистецтва, зберігається у Центральному державному історичному архіві України (Ф. 721; Ф. 725).

Всі названі джерела можна поділити за наступними групами: 1) матеріали, які стосуються особистого життя вченого, 2) відображають його археологічну та пам'яткоохоронну діяльність, 3) участь у різноманітних товариствах, 4) видавнича спадщина, 5) епістолярії, 6) матеріали інших осіб.

Проведений аналіз джерельної бази засвідчує, що зазначені вище групи джерел є основними для дослідження даної проблеми, а їх комплексне використання стало підставою для досягнення основної мети дисертаційної роботи. Використані джерела, разом з науковою та історіографічною літературою, дозволили здійснити ґрунтовний аналіз розвитку археологічної науки в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії»). Проте, не всі матеріали, які стосуються розвитку археологічної науки в Україні 1899 – 1901 рр., були достатньо досліджені. У процесі пошуку до наукового обігу введено нові маловідомі факти з обґрунтованими висновками до них.

Підрозділ 1.3. **«Методологія дослідження»** містить обґрунтування методологічної основи наукового пошуку, вибору підходів щодо розробки ключових напрямів дослідження та використання системи методів.

Основними підходами, на яких базується дослідження проблеми, стали загальнотеоретичні принципи науковості, історизму, об'єктивності, цілісності і всебічності пізнання та власне історичних методів: біографічного, проблемно-хронологічного, описового, статистично-аналітичного та періодизації.

Для більш широкого вивчення досліджуваної теми також використано методологічні прийоми інших наук: бібліографічний, статистичний методи та методи джерелознавчого й архівознавчого аналізу, що дало змогу опрацювати

існуючу літературу, дослідити джерела, систематизувати й підсумувати отриману інформацію та зробити висновки на основі отриманої інформації.

Застосування вказаних принципів та методів наукового дослідження дозволило цілісно та логічно висвітлити процес становлення та розвитку археологічної науки в Україні у 1899–1905 рр. на основі відомостей, що були розміщені на сторінках «Археологічного літопису Південної Росії».

У другому розділі **«Часопис «Археологічний літопис Південної Росії» в науковому, соціокультурному просторі кінця XIX – поч. XX ст.»** відтворено цілісну картину життєвого шляху Миколи Федотовича та започаткування ним видання «Археологічного літопису».

У підрозділі 2.1. *«Наукова біографія М.Ф. Біляшівського – засновника часопису «Археологічний літопис Південної Росії»* подається життєпис ученого.

Народився Микола Федотович Біляшівський 24 (12) жовтня 1867 р. в м. Умань, де його батько Федот Іванович працював учителем в Уманському духовному училищі, а з 1864 р. на посаді помічника інспектора. Батько та мати Марія Тимофіївна, яка походила з роду Тарновських, були духовного походження. У 1872 р., коли Миколі було всього 4,5 роки, від сухот померла мати. На руках у батька залишилося троє малих дітей, найменшому було всього 8 місяців. Під кінець життя в селі, у віці 6 – 7 років, Микола Федотович «захопився збиранням різних камінців», можливо в такий спосіб у нього проявлялася тяга до науки. У 1877 р. Микола Федотович вступає до підготовчого класу 2-ї Київської гімназії, де він і познайомився з В.П. Науменком. Під час свого навчання в гімназії, Микола Федотович зацікавився збиранням монет, книжок та малюнків. Свою монетну колекцію він поповнював на базарі, а через деякий час на «толкучці», яка знаходилася на площі біля Братського монастиря на Подолі, – своєрідному місці, де збиралися нумізмати-аматори. 1881 р. він познайомився та потоваришував з наглядачем музею, який одночасно був і касиром, проф. М.І. Петровим. Ця зустріч стала знаковою, адже їхня дружба тривала аж до самої смерті М.І. Петрова. Саме під його впливом у М.Ф. Біляшівського з'явилася зацікавленість до археології, у зборі та охороні пам'яток церковної старовини. У 1883 – 1886 рр. він стає членом Київського гуртка нумізматів. У 1885 р., коли Микола ходив до 8 класу, помер батько, якому ще не було й 50 років.

Великий ентузіазм юнака викликали «одноденні» розкопки двох могил Китаївського могильника на околиці Києві, які Микола Біляшівський провів з двоюрідним братом Миколою Пахаревським. У 1885 р. він закінчив гімназію і вже влітку цього ж року вирушив в подорож по селах України. Після закінчення гімназії, у 1887 р., Микола Федотович вступив на навчання до Київського університету на юридичний факультет, хоча спочатку він мав бажання вчитися на історико-філологічному. Підсумком діяльності М.Ф. Біляшівського як нумізмата стало видання ним праці «Монетні скарби Київської губернії». У 1887 р. на запрошення В.Б. Антоновича М.Ф. Біляшівський в числі інших студентів взяв участь в розкопках древлянського могильника поблизу с. Ягнятин Сквирського повіту. Це був перший подібний досвід для молодого вченого. З 1888 р. він вів самостійні роботи: досліджував залишки давньоруських споруд на горі Киселівка у Києві,

розкопував ранньослов'янський могильник в ур. Остроня біля Ізяславля Волинської губернії, проводив розвідки, а потім і розкопки дюнних стоянок. У 1889 р. провів невелику розвідку та розкопки біля с. Монастирок. У тому ж році почав систематичні дослідження дюн вздовж Дніпра, для використання знайденого матеріалу у доповіді на VIII АЗ у Москві.

У 1890 р. М.Ф. Біляшівський написав працю «Следы первобытного человека на берегах р. Днепра вблизи Киева». У 1888 р. редакція «Київської старовини» запросила Миколу Федотовича, працювати у часописі як постійного співробітника, а пізніше його було включено до редколегії. Влітку 1890 р. М.Ф. Біляшівський проводив пішу екскурсію вздовж правого берега Дніпра. 17 травня 1891 р. вчений почав систематичні дослідження на Княжій Горі. У результаті після першого сезону роботи було виявлено чотири скарби із золотими та срібними речами та один із залізними, залишки жител, печей, господарських ям.

Восени 1892 р. для удосконалення освіти він переїхав до Москви, де як вільний слухач вступив на природничий факультет Московського університету. Приїхавши до Москви, М.Ф. Біляшівський зблизився з Д.М. Анучіним. У Москві Микола Федотович вивчав антропологію та первісну культуру під керівництвом Дмитра Миколайовича, вступив вільним слухачем на природничий факультет Московського університету, де переважно відвідував заняття з остеології та геології, ходив на лекції І.М. Сеченова. За час свого перебування у Москві Микола Федотович брав активну участь в науковому житті, став членом Московського археологічного товариства та Товариства любителів природознавства, антропології й етнографії, Московського Нумізматичного товариства (1892 р.), які на своїх засіданнях одноголосно обрали молодого вченого своїм членом, а у 1903 р. за активну наукову діяльність та вагомий внесок у розвиток археології став дійсним членом МАТ. У 1892 р., за ініціативи Д.М. Анучіна, в Москві відбулася Географічна виставка. Микола Федотович брав активну участь у її підготовці та виступив із доповіддю. Там він познайомився з дослідником Сибіру М.М. Ядрищевим.

У 1894 р. в Москві Микола Федотович познайомився з родиною Рудченків, голова якої, Іван Якович, працював у Варшаві керівником казенної палати та займався збором чумацьких пісень. Він запропонував йому зайняти вільну посаду завідувача архівом колишнього фінансового управління Царства Польського. Перебуваючи у Польщі, Микола Федотович допомагав поповнювати матеріалами наукові установи України. Під час свого перебування у Варшаві, М.Ф. Біляшівський познайомився з відомим істориком Олександром Яковичем Яблоновським, який приїздив до Польщі з Києва «за контрактом». 1895 р. М.Ф. Біляшівський береться за облаштування Городоцького музею Волинської губернії барона Ф.Р. Штейнгеля у м. Городок.

У 1897 р. Микола Федотович повернувся до Києва, брав участь в Археологічному з'їзді та підготовці до закладення музею в м. Київ. Тут він влаштувався працювати бібліотекарем у Політехнічному інституті. Цього ж року при розпродажу землі М.Ф. Біляшівський купив у Я.В.Тарновського ділянку землі площею біля 15-ти десятин в районі Княжої гори, археологічні дослідження якої

проводив на початку 90-х років XIX ст. У 1904 р. він став членом Київського губернського лісоохоронного комітету.

У 1899 р., працюючи в журналі «Київська старовина», М.Ф. Біляшівський заводить окрему рубрику, присвячену археології та пам'яткам старовини – «Археологічний літопис Південної Росії» (1899 – 1901). Через неможливість у повному обсязі подавати матеріали, з 1902 р. «Археологічний літопис Південної Росії» стає виходити як окремий журнал (1902–1905). У 1900 р. закінчується будівництво Київського художньо-промислового та наукового музею. Микола Федотович брав активну участь у зборі матеріалів для фондів новоствореної установи. У 1904 р. через значне погіршення стану здоров'я – хвороба щитовидної залози, Микола Федотович їде до Німеччини в Лейпціг на лікування до проф. Мебіуса, який рекомендує зробити операцію. Після лікування, користуючись нагодою, М.Ф. Біляшівський відвідав Швейцарію, Дрезден, Мюнхен, Берлін, вивчаючи стан організації музейної справи та діяльність музеїв, їх фінансування, розвиток мережі, формування фонду, звертаючи особливу увагу на організацію виставок. Під враженням від діяльності європейських музеїв, цього ж 1904 р. Микола Федотович береться за влаштування «Київської кустарної виставки», яка відбулася 1906 р. 19 лютого 1902 р., на прохання комітету музею, Микола Федотович погодився стати його директором. У 1910 р. М.Ф. Біляшівський організував виставку, присвячену М.О. Врубелю. На цій виставці було представлено 108 робіт відомого художника. Микола Федотович мав у планах організувати спеціальний відділ при музеї, який би був присвячений цій особистості. У 1911 р., за ініціативи М.Ф. Біляшівського, у приміщенні Київського художньо-промислового і наукового музею було влаштовано художню виставку із творами Т.Г. Шевченка, на основі якої був сформований «Шевченковий відділ» при музеї. 18 лютого 1905 р. царський уряд у Маніфесті від 17 жовтня 1905 р. проголосив скликання Державної Думи, що мала законодавчий статус. Від Київщини до складу Державної Думи було обрано і М.Ф. Біляшівського, де він зайняв місце серед членів конституційно-демократичної партії. У Державній Думі М.Ф. Біляшівський опиняється поряд із А.Г. Вязловим, І.Л. Шрагом, В.М. Шеметою. У 1910 р. було утворене Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтв, одним із співзасновників якого був М.Ф. Біляшівський.

Під час Першої світової війни М.Ф. Біляшівський разом із Д.М. Щербаківським був мобілізований до діючої армії. Однак, завдяки клопотанню керівництва Російської академії наук, їх служба виявилася досить своєрідною. Обидва науковці були призначені уповноваженими академії і мали займатися питаннями охорони пам'яток культури на території Галичини. З літа 1915 р. до весни 1917 р. служив у Комітеті Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. У 1915 р. Микола Федотович потрапив до Допомогового комітету Південно-Західного фронту 9-ої армії.

На жовтневий переворот 1917 р. М.Ф. Біляшівський покладав великі надії. У складі Української партії соціалістів-революціонерів М.Ф. Біляшівський брав безпосередню участь у роботі Центральної Ради. Його було обрано членом Центральної Ради від Київської губернії (територіальне представництво) на

Всеукраїнському національному конгресі, що проходив 6 – 8 квітня 1917 р. У березні 1917 р., Микола Федотович очолив новостворену громадську пам'яткоохоронну організацію – Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва. На цій посаді протягом 1917 – 1918 рр. він розробив плани вивчення та розвитку народних промислів, проект закону про охорону історико-культурної спадщини України. У 1918 р. очолюваний ним відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва організував ряд наукових експедицій для огляду та фотографування історичних пам'яток у Глухівському, Канівському повітах, на Полтавщині, а також в київських церквах та монастирях, що на Подолі. У цьому ж році М.Ф. Біляшівського було обрано почесним членом Української Академії Мистецтв. У 1919 р. М.Ф. Біляшівського обрано дійсним членом (академіком) створеної в 1918 р. Української академії наук, де він очолив Кафедру археології у історично-філологічному відділі. Помер Микола Федотович Біляшівський 21 квітня 1926 року у віці 58 років від стенокардії й атеросклерозу. Похований був, згідно з його волею, на Княжій горі біля Канева.

У підрозділі 2.2. «Журнал «Археологічний літопис Південної Росії» і «Київська старовина»: наукові виміри співпраці» проаналізовано основні етапи у розвитку і діяльності часопису.

У першому номері «АЛЮРа» вже були чітко сформовані підрозділи, які висвітлювали різні аспекти археологічної науки. Чільне місце зайняло відображення діяльності попередніх комітетів із підготовки до проведення XI, XII та XIII Археологічних з'їздів, відповідно, у Києві, Харкові та Катеринославі. Для висвітлення інформації, яка стосувалася археологічних досліджень та розкопок, була започаткована рубрика «Дослідження та розкопки». Випадкові знахідки, які у кінці XIX – поч. XX ст. траплялися у великих кількостях, М.Ф. Біляшівський намагався висвітлити та систематизувати у рубриці «Випадкові знахідки». Наступним був розділ «Музеї та приватні збірки». Його основним завданням було відображення діяльності існуючих музейних установ – відкриття нових експозицій, поповнення фондів як за рахунок спеціальних експедицій, так і завдяки дарункам меценатів, оприлюднення для широкого загалу щорічних звітів їх діяльності, епархіальних давньосховищ, створення нових музеїв. У розділі «Різні повідомлення» оприлюднювалися відомості, які стосувалися мистецтва, етнографії, фальсифікації пам'яток старовини, діяльності історичних навчальних закладів. Останнім був розділ «Бібліографічні відомості», у якому подавалася коротка інформація про нові видання з різних галузей історії, які мали безпосереднє відношення до України. Для відображення діяльності наукових товариств, починаючи з №4 за 1899 р., на сторінках «АЛЮРа» було започатковано спеціальні рубрики «Вчені товариства» та «Засідання товариств». Основною метою цих рубрик було поширення питання збереження пам'яток вітчизняної історії та культури.

Починаючи з 1900 р., у перших номерах «АЛЮРа» М.Ф. Біляшівський подавав короткий огляд про досягнення археологічної науки за попередній рік. За вказаний період часу «АЛЮР» кілька разів виходив у неповному обсязі, не вистачало відомостей для формування рубрик. За 1902 р. вийшло лише чотири номери «Археологічного літопису»: за січень, березень, квітень та травень. У 1902 р.

М.Ф. Біляшівський вивів «АЛЮР» зі складу «Київської старовини» та приступив до підготовки самостійного видання. Станом на 26 листопада 1902 р. було отримано усі дозвільні документи. Новий часопис почав виходити з періодичністю шість разів на рік. За своїм змістом він був присвячений усім пам'яткам старовини, починаючи з давніх часів і закінчуючи ХІХ ст. Для залучення більш широкого кола читачів та, відповідно, для виходу на європейські простори, було сформовано новий відділ, який подавав короткий зміст випуску номера журналу іноземними мовами: французькою та німецькою. Останні два номери часопису вийшли 1905 р. Основними причинами закриття видання стали брак коштів, оскільки фінансування відбувалося за рахунок М.Ф. Біляшівського і він не міг його забезпечити у достатній мірі, а також нестача кадрів, що не дозволяло вчасно випускати номери журналу.

У третьому розділі **«Археологічна наука на теренах України кінця ХІХ – початку ХХ ст. та її відображення на сторінках «Археологічного літопису Південної Росії»** охарактеризовано основні археологічні відкриття та події.

У підрозділі 3.1. *«Археологічні дослідження на теренах України у висвітленні часопису»* висвітлюється діяльність археологів у період з 1898 по 1905 рр.

У першому номері «Археологічного літопису» велика увага приділялася розкопкам В.В. Хвойки, який проводив їх з великою інтенсивністю і М.Ф. Біляшівський активно висвітлював їх на сторінках часопису. Період кінця ХІХ – поч. ХХ ст., ознаменувався відкриттям В.В. Хвойкою трипільської культури. На основі знахідок на Кирилівській стоянці, Ф.К. Вовк у №1 «АЛЮРа» за 1903 р. друкує свою статтю на тему «Искусство мадленской эпохи в Украине», де він детально характеризує проведені ним розкопки, починаючи від геологічних умов і закінчуючи описом та фотографіями знахідок, на яких видно різноманітні візерунки, зроблені в епоху палеоліту, найчастіше представлені виробами із кісток. Протягом літа 1898 р. В.В. Хвойка продовжував дослідження трипільської культури. Літом того ж 1898 р., на запрошення відомого мецената Б.І. Ханенка, який був власником с. Пастирського Чигиринського повіту Київської губернії, В.В. Хвойка провів розкопки городища та курганів, які прилягали до цього села. В «Археологічному літописі» були надруковані протоколи сімох засідань, де обговорювалися питання з підготовки ХІ Археологічного з'їзду в Києві. У зв'язку з потужними археологічними дослідженнями, відділення розробило широку «Програму для собирания сведений о древностях», видану накладом в 2000 екз. та розіслану всім, хто цікавився пам'ятками старовини, священикам та вчителям у школах.

У №2 «Археологічного літопису Південної Росії» за 1899 р. вміщена наступна стаття, присвячена археологічним дослідженням, приуроченим до ХІ «Археологічного з'їзду». У цей же період були досліджені обидва береги р. Буг від м. Влодави до впадіння в нього р. Красної, тобто трохи нижче м. Бреста Литовського, а також частину узбережжя р. Красної. О.І. Левицький разом з М.В. Молчановським та о. Є. Сецинським проводили розкопки в районі Побужжя від Межибожа до Брацлава. С.А. Мазаракі та І.А. Лінниченко здійснили археологічні дослідження курганів біля сіл Вовківці та Великі Будки Роменського повіту Полтавської губернії. Кургани належали до скіфської епохи. Влітку 1898 р. В.В. Хвойка провів розкопки на території Витачівського городища, Київського

повіту Київської губернії, нині Обухівського району Київської обл. Ним було виявлено давньоруський могильник. В.Г. Ляскоронський проводив археологічні дослідження в межах Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній.

У номері за травень 1899 р. редакція часопису «Археологічний літопис Південної Росії» повідомляє про археологічні дослідження, які здійснили І.Я. та Л.П. Стемпковські, М.Ф. Біляшівський, М.Ю. Бранденбург. Весною 1899 р. В.В. Хвойка провів дослідження курганів біля с. Ромашки Васильківського повіту Київської губернії. У випуску №9 «Археологічного літопису Південної Росії» за 1899 р. повідомлення про археологічні дослідження обмежилися короткими звітами про розкопки М.Ю. Бранденбурга у Київській, Полтавській та Подільській губерніях, В.М. Доманицького у Київській губ. та С.А. Мазаракі у Полтавській губернії. Спеціально для проведення Археологічного з'їзду в Києві були видані археологічні карти, в яких була систематизована вся інформація про археологічні пам'ятки губерній. Було представлено декілька таких робіт. Взявши за основу археологічну карту Київської губернії, автором якої був В.Б. Антонович, священник Є. Спіцінський підготував до з'їзду Археологічну карту Подільської губернії. З метою поповнити фонди Городоцького музею Волинської губернії барона Ф.Р. Штейнгеля, влітку 1899 р. була проведена невелика екскурсія по території губернії.

З 4 по 6 січня 1900 р., у Москві відбулося три засідання по організації проведення XII Археологічного з'їзду у Харкові, який був не менш важливий для вивчення історії України, ніж попередній Київський. Починаючи з №3 «Археологічного літопису Південної Росії» за 1900 р., часопис передруковував реферати та доповіді, вміщені у XXXI та XXXII томах «Записок Наукового Товариства імені Шевченка», які були призначені для виступів на XI Археологічному з'їзді у Києві, але так і не були оголошені через заборону української мови як однієї з мов для доповідей. У №3-4 за 1903 р. розміщена велика стаття про розкопки М.К. Якимовичем дюнных стоянок епохи неоліту в Радомишльському повіті Київської губернії.

10 липня 1900 р. закінчилась ще одна екскурсія, влаштована Городоцьким музеєм Волинської губернії Ф.Р. Штейнгеля, яка була споряджена для проведення археологічних досліджень з метою вивчення археологічних пам'яток губернії та поповнення фондів музею і протривала один місяць. Екскурсія була поділена на три секції: археологічна (Ф.Р. Штейнгель, І.С. Абрамов, М.К. Рекс, Є.І. Корнілович), історична (О.А. Матвеев, Я.В. Яроцький, А.Я. Яроцька, В.В. Нейкірх), етнографічна (В.А. Мошков та І.Х. Боговський). У цьому ж номері «Археологічного літопису Південної Росії», повідомляється про розкопки Ольвійського городища, здійснені професором Ю.А. Кулаковським за дорученням Імператорської археологічної комісії.

У 1901 р. «Археологічний літопис Південної Росії» продовжував активно висвітлювати археологічні дослідження на території сучасної України. У лютневому випуску було надруковане повідомлення із «Журналу розкопок М.Ю. Бранденбурга». У засіданні попереднього комітету з підготовки XII Археологічного з'їзду в Харкові 15 січня 1901 р. були зачитані археологічні звіти із

розкопок та досліджень, виконаних за дорученням комісії. У №1 «АЛЮРа» за 1902 р. вперше з'являється повідомлення про розкопки В.Ф. Безпальчева, який протягом літа 1901 р., разом з М.О. Макаренком та Ф. Безпальчевим досліджував Роменський повіт Полтавської губернії.

З початком виходу «Археологічного літопису» у світ як самостійного видання, у його структурі відбулися деякі зміни. Так, розділ «Исследования и раскопки», який був самостійною одиницею «АЛЮРа» з 1899 по 1902 рр., став частиною рубрики з назвою «Хроника», проте це ніяк не вплинуло на його зміст та обсяг. Частково змінився характер повідомлень про археологічні дослідження, все частіше друкувалися розгорнуті звіти досліджень за попередні роки. Влітку 1903 р. В.Є. Данилевич провів серію розкопок у Таврійській та Харківській губ. У цей же час В.І. Строменко проводив розкопки біля с. Капулівка на місці Чортомлицької Січі. Аналізуючи статті про археологічні дослідження на сторінках «АЛЮРа», помітна велика прогалина у повідомленнях про нові розкопки за 1904 р. Більшість надрукованих матеріалів були або розширеними версіями попередніх статей, або ж повні версії щоденників розкопок. Повідомлень про археологічні розкопки у «АЛЮРі» за 1905 р. виявилося зовсім мало – лише одне. Причиною цього стало закриття часопису, через недостатню кількість коштів для його функціонування, тому у 1905 р. було випущено два номери, які були об'єднані в один.

У підрозділі 3.2. *«Старожитності України на сторінках «Археологічного літопису Південної Росії»* розглянуто питання охорони пам'яток старовини, експедиції по їх збору, надходження до фондів музеїв та приватних збірок старожитностей, діяльність наукових товариств.

Починаючи з другої половини ХІХ ст. пам'яткознавча діяльність набула поряд з практичним ще й наукового характеру. Провідну роль у питанні збереження пам'яток старовини відігравали музеї. У 70 – 80-х рр. ХІХ ст. почали з'являтися просвітницькі та наукові громадські організації, які об'єднували висококваліфіковані і численні наукові сили, історичні товариства. Серед наукових товариств, що займалися питаннями охорони пам'яток старовини та збору про них інформації на російських, а також українських теренах, варто відзначити Одеське товариство історії та старовини, засноване 1839 р., Подільський єпархіальний історично-статистичний комітет, створений 1863 р., Московське археологічне товариство, що виникло 1864 р., Історичне товариство Нестора-Літописця в Києві, засноване 1873 р., Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії 1893 р, та Волинське 1893 р., Київське та Подільське єпархіальні давньосховища, створені у 1890 р., Київське товариство старожитностей та мистецтв 1897 р., Товариство дослідників Волині, засноване 1900 р., Катеринославське наукове товариство 1901 р.

У «АЛЮРі» за 1899 р. під різними рубриками друкувалися повідомлення, пов'язані зі старожитностями України. Починаючи з №1 висвітлювалася діяльність Київського відділення попереднього комітету з влаштування ХІ АЗ у м. Києві. «Археологічний літопис» передрукував протоколи першого та другого засідань (20 червня та 5 жовтня 1897 р.), які були вміщені у «Київській старовині». Поміж питань археологічних досліджень, його члени обговорювали план діяльності

археологічної виставки, яка мала відбутися у день з'їзду. Протягом літа 1898 р. відбувалися науково-дослідницькі екскурсії членів Київського відділення попереднього комітету з влаштування XI АЗ.

У 1898 р. до збірки В.В. Тарновського надійшла велика кількість українських старожитностей. Цього ж року, до фондів археологічного відділу Городоцького музею Волинської губернії барона Ф.Р. Штейнгеля від місцевих жителів надійшло близько 350 номерів. На початку XX ст. саме Волинь була першою за кількістю старожитностей серед інших губерній, завдяки тому, що вона зазнала найменшого впливу в епоху Руїни. За 1898 р. до Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії надійшла велика кількість старожитностей, серед яких були: пам'ятки архітектури, живопису, скульптури, інші предмети. У цьому ж році до Волинського єпархіального давньосховища надійшли рукописи, передані із Дерманського монастиря. За період з січня по квітень 1899 р. кілька музейних установ отримали нові старожитності до власних фондів. Музею при університеті св. Володимира була подарована колекція предметів із кістки, знайдених на Княжій горі: вістря, шила, долота, сокири, примітивні гачки для риболовлі і т.д. До Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії із Михайлівського монастиря було передано кілька зразків мозаїки разом із штукатуркою, рештки кадила XI–XII ст. та дві парчеві шапки митрополитів XVII–XVIII ст. У серпневому номері «АЛЮРА» 1899 р. була розміщена стаття М.П. Черньова «Каменные и глиняные иконки княжеской эпохи», у якій автор проводив аналіз дев'яти ікон із власної колекції та збірок І.А. Хойновського та В.В. Тарновського. Восени 1899 р. фонди музейних установ України поповнювалися новими надходженнями. До Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії від скарбника Києво-Печерської лаври був переданий емальований хрест, який випадково знайшли в стіні Лаврських воріт. Волинське церковно-археологічне товариство у 1899 р. проводило екскурсію по Волинській губернії з метою дослідження пам'яток церковних старожитностей, на чолі з М.М. Трипольським та О.А. Фотинським. У підсумку екскурсії, фонди Волинського церковно-археологічного товариства отримали нові надходження: рукописи та стародруки Загоровського монастиря, у м. Овруч було придбано колекцію пам'яток неолітичної епохи та збірку кам'яних знарядь праці. У 1899 р. до фондів музею при Імператорському Одеському товаристві старовини та мистецтв надійшли старожитності: як подарунки від приватних осіб, так і придбані на кошти товариства.

20 березня 1900 р. відбулося засідання членів підготовчого комітету, організоване радою Харківського університету, де було обрано голову та секретаря АЗ: ними стали Д.І. Багалій і Є.К. Редін відповідно. 26 березня було затверджено програму діяльності комісії. У 1900 р. М.Ф. Біляшівський, виконуючи завдання Московського археологічного товариства, провів екскурсію по Київській губернії: Київський, Черкаський та Канівський повіти. Її основною метою був огляд пам'яток церковної старовини та складення подальшого плану дій щодо їх збереження від руйнації та необдуманого перебудови. У червні-липні 1900 р. під час екскурсії історичної секції Городоцького музею барона Ф.Р. Штейнгеля, до якої входили

А.А. Матвєєв, Я.В. Яроцький, А.Я. Яроцька та В.В. Нейкірх, було здійснено фотографування церков, іконостасів, ікон, городищ, замчищ, а також опрацьовано архівні фонди з метою виявлення давніх актів та купівлі їх для поповнення фондів музею. Влітку 1901 р. в Київський музей старовини та мистецтв передали колекцію померлого Є.А. Зноско-Боровського. Вона складалася з 356 номерів, які в свою чергу вміщували до 1500 окремих предметів. Починаючи з грудня 1900 р. і по січень 1901 р. М.Ф. Біляшівський, виконуючи доручення Московського археологічного товариства, проводив дослідження українських старожитностей в м. Глухів Чернігівської губернії.

Серед державних музейних установ та приватних колекцій існували музеї, створення та функціонування яких забезпечувалося небайдужими людьми. Поряд з Городоцьким музеєм Волинської губернії барона Ф.Р. Штейнгеля у Полтавській губернії існував Лубенський музей К.М. Скаржинської, перші відомості про який на сторінках «Археологічного літопису Південної Росії» з'явилися лише у 1901 р. Основними експонатами музею К.М. Скаржинської у Лубнах були церковні старожитності, для яких ця установа була єдиним місцем зберігання у Полтавській єпархії. З метою упорядкування пам'яток церковної старовини, А.М. Львов підготував проект, який передбачав облаштування в кожній єпархії єпархіальних церковно-археологічних комітетів, за зразок взявши губернські архівні комісії.

У випуску №1 «Археологічного літопису Південної Росії» від 1903 р. було започатковану нову рубрику «Охрана памятников старины», яка мала висвітлювати діяльність організацій, які покликані слідкувати та проводити дії, необхідні для порятунку пам'яток старовини, які тим чи іншим чином потрапили під ризик зазнати часткової зміни або ж повного руйнування. Структуру рубрики «Охрана памятников старины» можна поділити на 3 частини. Перша – підняття загальних питань, що стосувалися збереження пам'яток старовини, та аргументація щодо започаткування цієї рубрики в «Археологічному літописі». Ці питання підіймалися у №1 журналу. У другій частині розміщувалися повідомлення про засідання різних спілок, які обговорювали питання про запобігання руйнації та план дій, необхідних для збереження пам'яток старовини. Також сюди відносилися публікації указів св. Синоду про охорону пам'яток церковної старовини та про засідання ІАК та деякі інші. Дані питання піднімалися у №2 журналу та частково у №4. Третю частину складали повідомлення про руйнування, грабування, пошкодження пам'яток старовини. Ці відомості надсилалися в журнал небайдужими людьми або ж були передрукованими із газет різних губерній. Дана тематика публікувалася у №4, 5, 6 «Археологічного літопису». Найчастіше від руйнування та пошкодження потерпали церкви, кургани, могили відомих людей. У переважній більшості об'єктами, які потребували охорони, були церкви та монастирі, які часто руйнувалися через неналежний догляд. У кінці 1904 р., згідно з указом св. Синоду, усі церкви та монастирі імперії проводили описи храмів, збудованих до 1800 р., навіть тих, від яких залишилися тільки руїни, та передавали ці відомості до патріаршої бібліотеки. Будівлі, збудовані пізніше, теж підлягали подібним вимогам, але лише частково, у випадку, коли храми та дзвіниці серед внутрішнього убранства мали предмети, виготовлені раніше XIX ст. У 1900–1903 рр. М.Ф. Біляшівський

проводив екскурсії по Київському повіту для опису пам'яток церковної старовини України.

Маловивченим аспектом, який стосувався старожитностей, була їх фальсифікація. За період існування «АЛЮРА», на його сторінках кілька разів у статтях піднімалися ці питання, проте вони мали вигляд констатації факту, але не давали ніякої конкретики, відносно яких пам'яток старовини проводилися подібні маніпуляції.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз сучасного стану історіографії проблеми дозволяє зробити висновок, що у більшості праць, у яких розглядаються проблеми вивчення археологічної науки на теренах України у кінці XIX – на поч. XX ст., відсутні повноцінні історіографічні огляди, а наявні мають вузько тематичний та побіжний характер і не враховують всього комплексу джерел з даної проблематики. Тематика часопису в цілому не була предметом системного та цілісного дослідження, а опубліковані праці лише частково розкривали окремі аспекти діяльності «Археологічного літопису Південної Росії». Дослідниками детально вивчено життя та діяльність головного редактора та засновника видання М.Ф. Біляшівського як музейника, мистецтвознавця, археолога, етнографа, нумізмата, громадсько-політичного діяча, пам'яткоохоронця, шевченкознавця та мистецтвознавця.

2. Проведений аналіз джерельної бази дозволив установити, що доступні архівні документи, список праць М.Ф. Біляшівського та матеріали «Археологічного літопису Південної Росії» складають потужний пласт документального забезпечення досліджуваної проблеми. Використання широкого кола архівних документів, а також опрацьованого видання, як одного з основних джерел, дозволило розкрити вплив діяльності археологічних товариств, музейних установ та археологічних з'їздів на розвиток археологічної науки та прослідкувати подальшу долю знайдених під час розкопок старожитностей. Вдалося дізнатися про вплив інших осіб на формування змістового наповнення часопису.

3. Комплексне застосування визначених методологічних принципів та методів дослідження дало можливість досягти мети дисертаційної роботи – відслідкувати розвиток археологічної науки в Україні, спираючись на матеріали «Археологічного літопису Південної Росії» та його вплив на популяризацію археологічних знань та його взаємозв'язок із часописом «Київська старовина».

4. На основі опрацьованих архівних документів, праць вченого, матеріалів його сучасників можна виділити основні етапи життя та діяльності М.Ф. Біляшівського – організатора часопису «Археологічний літопис Південної Росії», а саме: 1877–1885 рр. – навчання М.Ф. Біляшівського у 2-й київській гімназії; 1883–1886 рр. – участь у гуртку київських нумізматів; 1887–1891 рр. – навчання у Київському університеті св. Володимира. У цей період Микола Федотович познайомився з В.Б. Антоновичем; 1888–1907 рр. – робота у часописі «Київська старовина»; 1892–1894 рр. – М.Ф. Біляшівський жив та навчався у Москві; 1894–1897 рр. – робота на посаді завідувача Архіву колишнього фінансового управління Царства Польського при Варшавській казенній палаті; 1899–1902 рр. – створив

окремий розділ на сторінках «Київської старовини» – «Археологічний літопис Південної Росії»; 1903–1905 рр. – «АЛЮР» став самостійним виданням; 1902–1923 рр. – працював директором Київського міського художньо-промислового і наукового музею; 1915–1917 рр. – брав участь у I Світовій війні; 1917–1919 рр. – очолював Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтв; 1919–1926 рр. – дійсний член Української Академії наук.

5. Проаналізувавши матеріали архівних фондів з листуванням М.Ф. Біляшівського та інші джерела, вдалося з'ясувати взаємозв'язок «Археологічного літопису Південної Росії» та журналу «Київська старовина», який полягав у наступному: «Археологічний літопис Південної Росії» у період з 1899 по 1902 рр. існував як структурна одиниця журналу «Київська старовина»; при виокремленні «Археологічного літопису» як окремого видання за основу була взята програма «Київської старовини» з урахуванням специфіки нового часопису; обидва журнали мали спільних авторів; «Археологічний літопис Південної Росії» та «Київська старовина» справили найбільший вплив на розвиток історичної науки та її спеціальних дисциплін – пам'яткознавства та музеєзнавства у кінці XIX – поч. XX ст.

6. Характерними рисами та особливостями тогочасного етапу розвитку археологічної науки було те, що: археологічна наука України розвивалася у контексті розвитку європейської археології; у період 1899–1905 рр. у археології вперше почала застосовуватися фотографія з науковими цілями; серед наукових кіл панував «слов'янський підхід» до археологічних знахідок, його суть полягала у тому, що майже всі нові культури автоматично відносилися до слов'янських і лише у процесі подальших досліджень вдавалося їх виокремити як самостійні; вагомий вплив відігравали археологічні з'їзди, наукові товариства та музеї; кінець XIX – поч. XX ст. справедливо можна називати «добою археологічних відкриттів»; відбувалася тісна взаємодія між українськими археологами, які перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій; археологічна наука України перебувала під впливом цензури імперій, які окупували її території; потреби української археології були на периферії у порівнянні з російською.

7. Структура часопису, відрізнялася у період 1899–1902 рр. та 1903–1905 рр., коли «Археологічний літопис Південної Росії» друкувався у складі «Київської старовини» та існував як самостійне видання відповідно. Ці зміни мали незначний характер, що не вплинуло на загальну структуру часопису за роки його існування: у першому номері за кожен рік вміщувався короткий огляд про здобутки та проблеми існування «Археологічного літопису» та характеристика попереднього року в археологічному відношенні; окремі аналітичні статті; огляди із підготовки до археологічних з'їздів; рубрики: «Засідання товариств»; «Вчені товариства»; «Дослідження та розкопки»; «Випадкові знахідки»; «Музеї та колекції старовини»; «Різні новини». У 1903 р. до структури часопису додалися нові підрозділи: «Охорона пам'яток старовини», «Бібліографія», анотації до змісту кожного випуску німецькою та французькою мовами. Провідною тематикою випусків «Археологічного літопису Південної Росії» були повідомлення про археологічні дослідження, факти реставрації та руйнування пам'яток старовини, надходження

старожитностей до музейних установ та приватних колекцій та все, що стосувалося археології та пам'яткознавства України.

8. У результаті опрацювання біографій дослідників (істориків, археологів, краєзнавців), що співпрацювали з «Археологічним літописом Південної Росії», вдалося дізнатися, що часопис вплинув на формування наукового світогляду низки вчених, серед яких були: В.В. Хвойка та Ф.К. Вовк, які вели дискусію на його сторінках з приводу статті «Искусство мадленской эпохи в Украине» за авторством Федора Кіндратовича, та низки інших вчених, які писали свої наукові розвідки та були підписниками «Археологічного літопису». Як важливий центр наукової комунікації дослідників вітчизняної археології, «Археологічний літопис Південної Росії» відіграв величезну роль у розвитку археологічної науки на теренах України. На його шпальтах були відображені усі найважливіші археологічні відкриття кінця XIX – початку XX ст. на території України: археологічні культури, нерухомі пам'ятки, унікальні археологічні знахідки. Оскільки досягнення археології кінця XIX – поч. XX ст. не втратили свою актуальність у сучасних умовах, можна стверджувати, що отримані результати дослідження розкривають нові сторінки історії вивчення цієї науки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації у наукових фахових та іноземних виданнях

1. Павлик О.В. «Археологічний літопис Південної Росії» у листуванні Миколи Біляшівського та Федора Вовка // Переяславський літопис: зб. наук. статей. Вип. 5. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 182–188.
2. Павлик О.В. Відображення становлення Київського художньо-промислового та наукового музею на сторінках часопису «Археологічний літопис Південної Росії» // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 35. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 147–155.
3. Павлик О.В. Питання збереження пам'яток старовини в часописі «Археологічний літопис Південної Росії» // Переяславський літопис: зб. наук. статей. Вип. 6. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 132–138.
4. Павлик О.В. Археологічні дослідження Ф.Р. Штейнгеля, як спосіб поповнення фондів Городоцького музею (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії») // Гілея: науковий збірник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 101 (10). – С.190–192.
5. Павлык А.В. Отображение результатов научных и грабительских раскопок урочища «Княжья гора» на страницах журнала «Археологическая летопись Южной России» / А.В. Павлык // Ежемесячный научный журнал Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук №10 (81) октябрь 2015. Часть I Москва, 2015 – «Литера» С.186–189.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Павлик О.В. Культура Ла-Тен в Україні. Дослідження М.К. Якимовича та М.Ф. Біляшівського за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної

Росії» // Актуальные научные исследования в современном мире: материалы Междунар. научн.-практ. инт.-конф., г. Переяслав-Хмельницький 13–14 июня 2015 г. // Переяслав-Хмельницький, 2015. Вып 1, ч. 1. С.6–8.

7. Павлик О.В. Питання формування «Археологічного літопису Південної Росії» в епістолярії М.Ф. Біляшівського та Ф.К. Вовка // «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 3–4 липня 2015 р.). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. С.80–83.

8. Павлик О.В. М.Ф. Біляшівський та «Імператорське Московське археологічне товариство» // Zbiór raportów naukowych. Z 40 Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki» (30.09.2015–01.10.2015). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. С.5–9.

АНОТАЦІЯ

Павлик О.В. «Розвиток археологічної науки на теренах України в кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії»)». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – «Історія України». – ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький, 2018.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню розвитку археологічної науки на теренах України у кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії»). У роботі вперше проаналізовано сучасний стан і ступінь вивченості проблеми в історіографії, розглянуто основні групи джерел: «Археологічний літопис Південної Росії», особистий фонд М.Ф. Біляшівського та фонд листування; висвітлено основні етапи життя та діяльності М.Ф. Біляшівського – організатора часопису «Археологічний літопис Південної Росії»; з'ясовано взаємозв'язок «Археологічного літопису Південної Росії» та журналу «Київська старовина»; визначено характерні риси та особливості тогочасного етапу розвитку археологічної науки (за матеріалами часопису «Археологічний літопис Південної Росії») та роль видання у висвітленні розвитку археологічної науки на теренах України; з'ясовано структуру часопису, яка складалася з розділів, де висвітлювалися питання пам'яткоохоронної, археологічної діяльності, засідання товариств та підготовка до археологічних з'їздів; висвітлено основні категорії старожитностей України, що розглядалися у часопису, серед яких чільне місце займали архітектурні пам'ятки: церкви, палаци, а також речові пам'ятки; опрацьовано біографії дослідників (істориків, археологів, краєзнавців), що співпрацювали з «Археологічним літописом Південної Росії» та викладено відомості, які містять інформацію про вплив часопису на формування їх наукового світогляду та їх внесок у його розвиток.

Ключові слова: «Археологічний літопис Південної Росії», курган, «Київська старовина», розкопки, музей, М.Ф. Біляшівський, В.В. Хвойка, Ф.К. Вовк, Ф.Р. Штейнгель, ікона, церква, пам'ятка, городище.

АННОТАЦІЯ

Павлык А.В. «Развитие археологической науки на территории Украины в конце XIX – начале XX в. (по материалам журнала «Археологическая летопись Южной России»)». – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – «История Украины». – ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», Переяслав-Хмельницкий, 2018.

Диссертация посвящена комплексному исследованию развития археологической науки на территории Украины в конце XIX – начале XX в. (по материалам журнала «Археологическая летопись Южной России»).

В первом разделе «Историография, источники и методология исследования» подается историографический анализ обозначенной проблемы, методологические основы исследования. Благодаря использованию хронологического подхода, удалось осуществить условную периодизацию историографического процесса. Систематизирован и охарактеризован комплекс опубликованных и неопубликованных материалов по теме. Обоснованы методологические основы научного поиска, выбора подходов по разработке ключевых направлений исследования и использования системы методов. Основными подходами, на которых базируется исследование проблемы, стали общетеоретические принципы научности, историзма, объективности, целостности и всесторонности познания, собственно исторических методов: биографического, проблемно-хронологического, описательного, статистически-аналитического и периодизации.

Для более широкого изучения исследуемой темы также использованы методологические приемы других наук: библиографический, статистический методы и методы источниковедческого и архивоведческого анализа.

Во втором разделе – «Журнал «Археологическая летопись Южной России» в научном, социокультурном пространстве конца XIX – нач. XX в.» воспроизведена целостная картина жизненного пути Н.Ф. Беляшевского и начала издания им «Археологической летописи».

В результате использования пласта архивных материалов, воспоминаний его современников и работ, посвященных Н.Ф. Беляшевскому, были расширены сведения об издательском наследии ученого. Установлено, что значительное влияние на формирование мировоззрения исследователя имели учителя гимназии, в которой он учился, преподаватели университета св. Владимира и другие лица, занимающиеся изучением различных отраслей истории. Проанализированы основные этапы в развитии и деятельности журнала «Археологическая летопись Южной России» и его взаимосвязи с журналом «Киевская старина». Удалось выяснить, что Н.Ф. Беляшевский смог собрать вокруг издания ведущих ученых и объединить весь материал, касающийся украинских древностей, а также

археологических исследований, в одном специализированном журнале, основываясь на опыте ведущих европейских изданий.

В третьем разделе – «Археологическая наука на территории Украины конца XIX – начала XX в. и ее отражение на страницах «Археологической летописи Южной России» охарактеризованы основные археологические открытия и события. Отражена деятельность археологов в период с 1898 по 1905 гг., выяснено, что журнал занимал видное место среди научных изданий Российской империи, Европы и всего мира, благодаря оперативной подаче информации о новых открытиях. Установлено, что памятники старины в больших количествах поступали в музеи, епархиальные древлехранилища и частные коллекции, а с целью их пополнения устраивались экспедиции – как археологические, так и этнографические.

В заключении подведены итоги исследования. Доказано, что археологические открытия конца XIX – начала XX вв. сыграли важную роль для становления и дальнейшего развития археологии Украины, а журнал «Археологическая летопись Южной России» стал первым источником, который их систематизировал и делал доступными среди ученых.

Ключевые слова: «Археологическая летопись Южной России», курган, «Киевская старина», раскопки, музей, М.Ф. Беляшевский, В.В. Хвойка, Ф.К. Вовк, Ф.Р. Штейнгель, икона, церковь, памятник, городище.

ABSTRACT

Pavlyk O.V. «Development of archaeological science at the territory of Ukraine in the late XIX – early XX cent. (due to the materials of the periodical «Archaeological Chronicle of Southern Russia»)». – Manuscript.

Thesis for obtaining degree of candidate in historical sciences in specialty 07.00.01 – «History of Ukraine». – State Higher Educational Institution «Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnysky», Pereyaslav-Khmelnysky, 2018.

The dissertation is devoted to a complex study of the development of archaeological science in the territory of Ukraine in the late XIX - early XX century (based on the materials of the magazine «Archaeological Chronicle of Southern Russia»). In this work, for the first time, the modern state and the degree of problem studying in historiography have been analyzed, the main groups of sources were considered: «Archaeological Chronicle of Southern Russia», M.F. Bilyashivsky's personal fund and the correspondence fund; the main stages of the life and activity of M.F. Bilyashivsky, the organizer of the magazine «Archaeological Chronicle of Southern Russia» have been highlighted; the interconnection of the «Archaeological Chronicle of Southern Russia» and the journal «Kyivan antiquity» has been specified; the characteristic features and features of that stage of development of the archaeological science (based on the materials of the magazine «Archaeological Chronicle of Southern Russia») and the role of the publication in highlighting of the development of archaeological science in Ukraine have been defined, the structure of the magazine, which consists of the sections where the monuments-protectable issues and issues about archaeological activities, meetings of companies and preparation for archaeological congresses was clarified; the main categories of antiquities of Ukraine, among which the main place was occupied by

architectural monuments: churches, palaces, as well as material monuments were considered in the magazine, biographies of researchers (historians, archaeologists, local historians) who collaborated with the «Archaeological Chronicle of Southern Russia» were processed, data that contains information about the influence of the journal on the formation of their scientific worldview and their contribution to its development was outlined.

Key words: «Archaeological Chronicle of Southern Russia», burial mound, «Kyivan antiquity», excavations, museum, M.F. Biliashivskyi, V.V. Khvoika, F.K. Vovk, F.R. Shteinhel, icon, church, monument, site of ancient settlement.